

ELŻBIETA MAGNER
Uniwersytet Wrocławski

SPÓJNIK „CZY”

Wyraz „czy” najczęściej określany jest jako partykuła oraz spójnik. Mnie będzie interesowało spójnikowe „czy”. Będę poszukiwała odpowiedzi na pytanie, czy wyraz „czy” nadaje się jako odpowiednik z języka naturalnego dla któregoś z funkcyj w logice, a jeżeli tak – to którego.

Rozważania rozpocznę od przybliżenia, jak słowo „czy” jest opisywane przez słowniki, następnie przejdę do podania różnych przykładów ze spójnikowym „czy”, co będzie stanowiło podstawę do odpowiedzi na postawione powyżej pytanie.

Baza słownikowa. Najczęściej określa się wyraz „czy” jako partykułę oraz jako spójnik¹. Taki podział znajdziemy choćby w słownikach, których redaktorami lub autorami są: Mirosław Bańko², Jerzy Bralczyk³, Witold Doroszewski⁴, Stanisław Dubisz⁵, Zofia Kurzowa⁶, Elżbieta Sobol⁷, Mieczysław Szymczak⁸, czy Halina Zgółkowa⁹. „Czy” będące par-

¹ Można spotkać się też z innymi opisami „czy”. I tak na przykład Bogusław Dunaj w książce *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego* określa słowo „czy” jako modulant/modulant oraz spójnik. B. Dunaj: *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, A–N*. Warszawa 2007, s. 245.

² *Inny słownik języka polskiego PWN, A–Ó*, red. M. Bańko. Warszawa 2000, s. 231.

³ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk. Warszawa 2005, s. 106.

⁴ *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski. Warszawa 1958, s. 1178–1180.

⁵ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN, A–J*, red. S. Dubisz. Warszawa 2006, s. 536; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, red. S. Dubisz. Warszawa 2003, s. 536–537.

⁶ Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego wraz z indeksem pojęciowym wyrazów i ich znaczeń*. Kraków 1999, s. 31.

⁷ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1993, s. 114; *Nowy słownik języka polskiego PWN*, red. E. Sobol. Warszawa 2002, s. 113.

⁸ *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak. Warszawa 1995, s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, A–K, red. M. Szymczak. Warszawa 1992, s. 349.

⁹ H. Zgółkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*. Poznań

tykułą opisywane jest najczęściej jako pierwsze, potem zaś „czy” będące spójnikiem¹⁰.

Rozpocznę więc od przybliżenia „czy” jako partykuły.

W *Innym słowniku języka polskiego PWN*, którego redaktorem jest Mirosław Bańko, zostało wyróżnionych 10 znaczeń słowa „czy”, z czego sześć to różnego typu partykuły. Zostały one podzielone na prepozycyjne („czy” zajmuje pozycję przed innymi wyrazami czy wyrażeniami z którymi się łączy), postpozycyjne („czy” zajmuje pozycję po innych wyrazach z którymi się łączy) i inne (czyli takie, w których pozycja „czy” nie jest ustalona)¹¹.

Słowem „czy” będącym partykułą prepozycyjną, po pierwsze „wprowadzamy pytanie, na które można odpowiedzieć „tak” lub „nie”. „Czy zjesz z nami kolację?”¹². Zauważa się także, że „zależnie od kontekstu i sytuacji pytanie takie może być faktycznie prośbą, poleceniem, wymówką, ostrzeżeniem itp. „Czy mógłby pan zamknąć okno? (...) Czy wyście powariowali?”¹³.

Partykułą tą, po drugie, wprowadza się pytanie zależne, które otwiera dwie możliwości „tak” lub „nie”. Przykłady: „Napisz, czy ojciec wrócił z sanatorium... Zasłonił okno, sprawdził, czy drzwi są zamknięte... (...) Nie wiem, czy zdążę... Wątpię, czy mąż wróci”¹⁴; „Napisz do mnie, czy wszystko dobrze zrozumiałaś. Nasłuchiwała, czy nie nadjeżdża. (...) Zobacz, czy jej tam nie ma”¹⁵.

2008, s. 68; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, *czy-doduszać*, red. H. Zgólkowa. Poznań 1996, s. 64.

¹⁰ W słowniku Zofii Kurzowej jako pierwsze znaczenie wyrazu „czy” jest podane właśnie jego spójnikowe znaczenie. Por. Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego...*, dz. cyt., s. 31. Podobną kolejność znajdziemy w *Słowniku współczesnego języka polskiego*, którego redaktorem jest Bogusław Dunaj. *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I, *a-ówdzie*, red. B. Dunaj. Warszawa 1998, s. 149.

¹¹ Por. *Inny słownik języka polskiego PWN, A-Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

¹² Tamże. O tym typie partykuły znajdziemy też choćby w następujących słownikach: *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN, A-J*, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 536; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, *A-G*, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 536–537.

¹³ *Inny słownik języka polskiego, A-Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN, A-J*, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 536; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, *A-G*, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 536. W słownikach tych znajdziemy

Po trzecie, partykułą prepozycyjną „czy” wprowadzamy pytanie retoryczne, „aby zaprzeczyć temu, co ono wyraża, lub przynajmniej podać to w wątpliwość”¹⁶. W *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgółkowej czytamy, że „czy” „wyraża pytanie retoryczne, nacechowane zdumieniem, niedowierzaniem, zwątpieniem”¹⁷. Przykłady: „Czyś pan postradał zmysły? Czy wy macie dobrze poukładane w głowie?”¹⁸, „Czy jest coś ważniejszego niż życie?”¹⁹.

Partykuła postpozycyjna, po pierwsze, jest związana z frazeologią potoczną wyrażen takich jak „czy co” i „czy jak”, które użyte na końcu zdania podkreślają, że „nie rozumiemy przyczyny jakiegoś stanu rzeczy. Wariat czy co, po co on tymi kamieniami rzuca?... Wyrzuciłeś mój dowód czy jak?”²⁰. Po drugie, z partykułą tą mamy do czynienia w wyrażeniach: „czy co tam jeszcze”, „czy jak (...) tam”, „czy jakoś tak”, „czy coś” itp. Wyrażenia te także określamy jako potoczne i umieszczamy na końcu wypowiedzi. Chcemy przez nie „zaznaczyć, że mamy na myśli rzecz, osobę, sytuację itp. podobną do wymienionej, ale nie chcemy lub nie umiemy jej określić dokładnie. (...) Wszyscy zaczęli klaskać, kiedy wszedł ten Breżniew czy jak mu tam... Miałam na recepcie paracetamol czy jakoś tak... Podobno były jakieś naciski na niego czy coś.”²¹.

Witold Doroszewski, pisząc o wyrażeniach takich jak: „czy coś”, „czy jak”, „czy co”, podkreślał ich ekspresywny charakter. Oznaczają one zniecierpliwienie, osłabienie treści, do której się odnoszą, a czynią to choćby przez podsuniecie innej, choć mało prawdopodobnej, możliwości²². Wy-

---

także uwagę dotyczącą interpunkcji, a mianowicie, że przed takim „czy” stawia się przecinek, np.: „Pytała, czyście go odwiedzili”.

¹⁶ *Inny słownik języka polskiego, A–Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt. s. 231.

¹⁷ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, *czy-doduszać*, red. H. Zgółkowa, dz. cyt., s. 64.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Inny słownik języka polskiego, A–Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² Por. *Słownik języka polskiego*, t. I, *A–Ć*, red. W. Doroszewski, dz. cyt. s. 1178; *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, *A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

rażeń tych używa się w mowie potocznej i zamykają one wypowiedzenia o postaci pytania, a przy tym „wyrażają negatywną reakcję emocjonalną mówiącego na jakieś zdarzenie: Pierwszy raz to robisz czy co?”²³. Inne przykłady: „Franka miała taką minę zadumaną, że Kwiryna zapytała: czy ty śpisz, czy co? GOJ. *Dziew I*, 133. No przecież mamy dziś jechać, czy jak? Bo nie wiem sama... DąBR. M. *Noce II*, 183.”²⁴; „Śpisz, czy co?”²⁵.

I na koniec typ partykuły „czy” użytej w znaczeniu „jakkolwiek by było”, która występuje w wyrażeniach: „tak czy inaczej”, „tak czy owak”, „tak czy tak”, „tak czy siak”. Wyrażeń tych „używamy w podsumowaniu jakiejś rozmowy lub wypowiedzi, wskazując na to, co pozostaje faktem niezależnie od rozważanych okoliczności. (...) Jest to, tak czy inaczej, nasza porażka”²⁶.

Halina Zgółkowska zauważa, że partykuła „czy” „może łączyć się z końcówkami osobowymi czasownika w postaci: „czym”, „czyś”, „czyśmy”, „czyście”; końcówki te nie występują wtedy przy samym czasowniku. „(...) Czyś ty zapomniał całkowicie o chorym ojcu? (...) Czyście postanowili, kiedy wyjeżdżamy?”²⁷. Inne przykłady: „Czyś skończył pracę? Czyście zapamiętali?”²⁸, „Czyś ogłuchł?”²⁹, „Czyście oszalały?”³⁰

Dodam jeszcze, że „czy” może wystąpić jako wykrzykник w znaczeniu „prawda”. „Słowami „tak”, „czy tak” lub „tak czy nie” zamykamy pytanie, jeśli spodziewamy się, że rozmówca odpowie na nie „tak”, i chcemy

²³ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, A–J, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 536; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 536.

²⁴ *Słownik języka polskiego*, t. 1, A–Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1178.

²⁵ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

²⁶ *Inny słownik języka polskiego PWN*, A–Ó, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

²⁷ H. Zgółkowska: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68.

²⁸ Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy...*, dz. cyt., s. 31.

²⁹ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

³⁰ *Słownik języka polskiego PWN*, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

usłyszeć jego odpowiedź. „Wszedłeś na strych po drabinie, tak?”, „A teraz pragnie Pani o tym zapomnieć, czy tak?”, „Jestem pańskim przełożonym, tak czy nie?”³¹.

Wyraz „czy” można określić też mianem spójnika. Tu także nie ma jednej możliwości użycia tego wyrazu. Ogólnie można powiedzieć, że rozróżnia się spójnik „czy” zdań podrzędnych oraz spójnik „czy” łączący zdania czy też wyrazy równorzędne.

Rozpoczne od „czy” jako spójnika zdań podrzędnych. W *Słowniku języka polskiego*, którego redaktorem jest Witold Doroszewski, znajdziemy opis, że słowo „czy” to „spójnik zdań podrzędnych rozwijających człony zdania nadrzędnego, które oznaczają chęć poinformowania się, dowiedzenia się czegoś, upewnienia się w czymś, zastanowienia się, namysł, niepewność, niepokój o co itp.”³² Można też powiedzieć, że „czy” to „spójnik zdań podrzędnych o charakterze pytajnym”³³ albo że jest to spójnik, który „rozpoczyna zdanie podrzędne wyrażające pytanie, wątpliwość, niepewność”³⁴. Zofia Kurzowa tak opisuje ten typ spójnika „czy”: „wprowadza zdania po czasownikach: wiedzieć, zastanawiać się i innych”³⁵. Przykłady zdań ilustrujące takie właśnie użycie wyrazu „czy”:

„Nie zastanawiał się, czy ją kocha. Nie wiedział, czy pójdzie”³⁶. „Jeszcze nie postanowił, czy się z nią ożeni. Długo się zastanawiała, czy ma to synowi

³¹ *Inny słownik języka polskiego PWN, P–Ż*, red. M. Bańko. Warszawa 2000, s. 803.

³² *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski. Warszawa 1958, s. 1178–1180. Prawie identyczną definicję znajdziemy w słownikach: *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

³³ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, dz. cyt., s. 106; *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349; *Słownik języka polskiego PWN*, opr. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska. Warszawa 1996, s. 119.

³⁴ H. Zgólkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68.

³⁵ Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy...*, dz. cyt., s. 31.

³⁶ Tamże.

powiedzieć”³⁷. „Nie wiem, czy to by się udało”³⁸. „Nie wiem, czy to on”³⁹. „Nie ma już teraz konia i nie wie, czy się go jeszcze kiedy na tym świecie dochrapie. DąBR. M. Noce II, 241. (...) Nigdy nie badała się, czy kocha swe dzieci, a zwłaszcza, jak je kocha. ZAP.G. *Mil.*28. (...) Pytałem się stojącego przy wrotach, czy jest miejsce w karczmie. KRAS. *Podstoli* 216”⁴⁰.

Przejdziemy teraz do spójnika „czy”, który można ogólnie scharakteryzować jako łączący zdania czy wyrazy współrzędne.

Spójnik „czy” może łączyć „pytajne zdania współrzędne lub równorzędne składniki zdań pytajnych, stawiając przed odbiorcą konieczność dokonania wyboru”⁴¹. Wybór ten ogranicza się do jednej ze wskazanych możliwości. Przykłady: „Gramy w piłkę czy pojedziemy na rowerach? Pijesz kawę czy herbatę?”⁴² „Idziesz z nami czy zostajesz?... Ma pan bilet czy nie?... Czy dla ciebie to dużo, czy mało?”⁴³

Spójnik „czy” można też określić jako „spójnik wyrażający możliwą wymiennność, wyłączanie się zdań równorzędnych lub ich części”⁴⁴.

³⁷ H. Zgólkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68.

³⁸ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, dz. cyt., s. 106; *Słownik języka polskiego PWN*, opr. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, dz. cyt., s. 119;

³⁹ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

⁴⁰ *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1178. Podobieństwo wymienionych tu przykładów i przykładów dla drugiego typu partykuły prepozycyjnej jest nietrudne do zauważenia. Pokazuje to, że w słownikach możemy znaleźć różne interpretacje struktur tworzonych przez „czy”.

⁴¹ B. Dunaj: *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, A–N*, dz. cyt., s. 245.

⁴² Tamże.

⁴³ *Inny słownik języka polskiego PWN, A–Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231. W podanych przykładach przecinek pojawia się przed „czy” tylko w zdaniu: „Czy dla ciebie to dużo, czy mało?”.

⁴⁴ *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1178. Podobny opis znajdziemy w: *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, dz. cyt., s. 106; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, *czy-doduszać*, red. H. Zgólkowa, dz. cyt., s. 64; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114; *Słownik języka polskiego PWN*, opr. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, dz. cyt., s. 119; *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

Zarówno Halina Zgółkowa jak i Zofia Kurzowa piszą, że spójnik „czy” „łączy wyrazy lub zdania i wskazuje, że trzeba z nich wybrać coś jednego”⁴⁵. Wyrazami bliskoznacznymi dla takiego „czy” są: „albo”, „lub”, „ewentualnie”.

Przykłady:

„Przyjdę za dzień czy dwa”⁴⁶. „Był smutny czy też znudzony”⁴⁷. „Zasnął czy udawał, że śpi. Miał ochotę uciec czy tylko na chwilę się schować”⁴⁸. „Sam nie wiedział: widział ją czy mu się tylko zdawało. Zadumał się czy też bezmyślnie patrzył w okno”⁴⁹. „Był smutny czy chory. Drzemał czy udawał, że drzemie”⁵⁰. „Szedł z kijem czy laską w dłoni”⁵¹. „Spał, czy też udawał, że śpi”⁵². „Był smutny, czy też znudzony. Drzemał czy udawał, że drzemie. Czy drzemał, czy udawał, że drzemie”⁵³. „Wygłądała na niewyspaną czy zmęczoną... Wejść czy wyjść, ale nie stój w drzwiach!... Przyszło ich piętnastu czy dwudziestu... I bez jego namowy byłbym tutaj dziś czy jutro trafił...”⁵⁴. „Wtuliwszy się w kąt wozu, drzemał czy udawał, że drzemie. PIĘT. *Współ*. 38. (...) Znać było, że przychodzi z musu, że mu to wcale nie na rękę, że duszą czy nerwami znajduje się właściwie jeszcze gdzie indziej. RITT. *Duchy 91*”⁵⁵. „Pisał piórem czy długopisem. Byłeś we Włoszech czy w Hiszpanii. Chyba sprzedawał auto czy działkę”⁵⁶.

Spójnik „czy” może też wystąpić w formie podwójonej „czy... czy...”.

⁴⁵ H. Zgółkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68; Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy...*, dz. cyt., s. 31.

⁴⁶ B. Dunaj: *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, A–N*, Warszawa 2007, s. 245.

⁴⁷ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, dz. cyt., s. 106.

⁴⁸ H. Zgółkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68.

⁴⁹ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, *czy-doduszać*, red. H. Zgółkowa, dz. cyt., s. 64.

⁵⁰ Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy...*, dz. cyt., s. 31.

⁵¹ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

⁵² *Słownik języka polskiego PWN*, opr. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, dz. cyt., s. 119.

⁵³ *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, *A–K*, t. 1, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

⁵⁴ *Imy słownik języka polskiego PWN, A–Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁵⁵ *Słownik języka polskiego*, t. I, *A–Ć*, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1178.

⁵⁶ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I, *a-ówdzie*, red. B. Dunaj, dz. cyt., s. 149.

W *Słowniku języka polskiego*, którego redaktorem jest Witold Doroszewski, przeczytamy, że

jeżeli wyraz „czy” odnosi się do wielu równorzędnych części zdania lub zdań, wówczas może być użyty:

a) jednokrotnie przed członem ostatnim: „(...) Nie wie, którądy iść: w prawo czy w lewo?”⁵⁷, „Drzemał czy udawał, że drzemie”⁵⁸.

b) przed każdym członem: „(...) Jest to już tak nudne i głupie, że nie wiadomo, czy śmiać się czy ziewać. (...)”⁵⁹, „Czy drzemał, czy udawał, że drzemie”⁶⁰.

Może też powtórzony spójnik „czy” wystąpić „w kontekście poprzedzającym charakterystykę wspólnej cechy powtarzających się zdarzeń”⁶¹. Wówczas jest użyty w znaczeniu: „zarówno wtedy, gdy...”, „jak i wtedy gdy...”. W *Innym słowniku języka polskiego* zostaje zwrócona uwaga, że w takiej sytuacji niezależnie od tego, która z proponowanych możliwości w zdaniach podrzędnych zachodzi, to pozostaje prawdą to, o czym jest mowa w zdaniu głównym⁶². Przykłady:

Czy szyje, czy sprząta, zawsze jest wesoła”⁶³. „Czy wiatr wiał, czy morze huczało, miałem kłopoty z zaśnięciem... Czy szyje, czy haftuje, czy robi na drutach, zawsze zakłada okulary... W szkole czy w domu zawsze siedzi z nosem w książce”⁶⁴. „Czy pisał, czy rysował, czy szkicował, czuł się zmęczony”⁶⁵.

Często pojawiają się także różne połączenia spójnika „czy” z innymi

⁵⁷ *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1179.

⁵⁸ *Słownik języka polskiego PWN*, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego*, tom I, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

⁵⁹ *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1179. Podobną uwagę znajdziemy w: *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, dz. cyt., s. 114.

⁶⁰ *Słownik języka polskiego PWN*, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326. *Słownik języka polskiego*, t. I, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

⁶¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, A–J, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537.

⁶² Por. *Inny słownik...*, A–Ó, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁶³ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, A–J, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537.

⁶⁴ *Inny słownik...*, A–Ó, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁶⁵ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I, a–ówdzie, red. B. Dunaj, dz. cyt., s. 149.

wyrazami. Przykłady: „czy (to)..., czy (to, też)”⁶⁶, „czy... aby”, „czy... tylko”, „czy... jednak”, „czy... naprawdę”⁶⁷. Zwróć tutaj uwagę na wyrażenie „czy to..., czy (to, też)”. Spójnik ten jest równoważny wyrażeniu „bądź..., bądź”⁶⁸ oraz „już to..., już to”⁶⁹. W *Innym słowniku języka polskiego* czytamy, że spójnikiem tym „łączymy składniki zdania, aby powiedzieć, że zachodzi jedna z przedstawionych możliwości lub kilka naraz”⁷⁰. Przykłady: „Spotykali się, czy to w klubie, czy to na kortach”⁷¹. „Przyczyn wszelkich patologii społecznych, czy to alkoholizmu, czy to narkomanii, szukają w błędach wychowania”⁷².

Słowniki podają także frazeologizmy związane ze słowem „czy”. Wymienię tutaj kilka z nich: „tak czy inaczej”, „taki czy inny”, „taki czy owa-ki”, „taki czy siaki”, „tak czy owak”, „czy tak, czy owak”, „tak czy siak”, „prędzej czy później”. Można znaleźć w nich także uwagę, że choć wyraz „czy” można w niektórych kontekstach użycia zamienić na wyraz „lub”, czy też „albo”, to w przypadku utartych połączeń tego robić nie wolno⁷³.

Słowo „czy” a funktor w logice. Wyraz „czy”, co zostało pokazane powyżej, może występować jako partykuła lub jako spójnik. Odpowiednikiem któregoś z funktorów logicznych może być właśnie spójnik. Wobec tego wyraz „czy”-partykuła nie będzie leżał w kręgu mojego zainteresowania. Pozostaje „czy”-spójnik. Jednak „czy”-spójnik nie jest jednoznaczny, co zostało pokazane powyżej. Wobec tego z całej różnorodności zastosowania wyrazu „czy” wybiorę to, gdzie „czy” jest spójnikiem łączącym równorzędne zdania lub ich części, który wyraża możli-

⁶⁶ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, A–J, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537.

⁶⁷ *Słownik języka polskiego PWN*, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego*, t. I, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

⁶⁸ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, A–J, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537; *Inny słownik języka polskiego PWN*, A–Ó, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁶⁹ *Inny słownik języka polskiego...*, A–Ó, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, A–J, red. S. Dubisz, dz. cyt., s. 537.

⁷² *Inny słownik języka polskiego...*, A–Ó, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁷³ Por. *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego*. Warszawa 2003, s. 310; *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży*, red. A. Markowski. Warszawa 1995, s. 57.

wą wymiennosc lub też wyłączanie się członów, które łączy. Przyjrzę się więc bliżej właśnie takiemu „czy”.

Rozważania rozpocznę od określenia słowa „czy”, które proponują Halina Zgólkowa i Zofia Kurzowa: spójnik „czy” łączy „wyrazy lub zdania i wskazuje, że trzeba z nich wybrać coś jednego”⁷⁴. Mnie będzie interesowało to, że spójnik „czy” łączy zdania i wskazuje, że trzeba wybrać jedno z nich.

W *Innym słowniku języka polskiego* zauważa się, że „słowem „czy” łączy zdania lub wyrażenia, aby (...) powiedzieć, że nie wiemy, która z przedstawionych możliwości zaszła lub zajdzie”⁷⁵. W *Słowniku języka polskiego*, którego redaktorem jest Witold Doroszewski czytamy, że „czy” to „spójnik wyrażający możliwą wymiennosc, wyłączanie się zdań równorzędnych lub ich części”⁷⁶. Wyrazami bliskoznacznymi dla takiego „czy” są: „albo”, „lub”, „ewentualnie”.

Powyższe opisy wskazują, że wyraz „czy” w takim znaczeniu wyraża alternatywę⁷⁷. Rodzi się zatem zasadne pytanie o rodzaj alternatywy, którą ma reprezentować spójnik „czy”, gdyż zarówno w języku naturalnym jak i w logice można mówić o trzech różnych alternatywach: zwykłej, rozłącznej i dysjunkcyjnej. Na gruncie logiki podaje się ściśle definicje poszczególnych rodzajów alternatywy. I tak, zdanie, którego głównym funktorem jest alternatywa zwykła, jest prawdziwe, gdy co najmniej jedno ze zdań, które łączy ów funktor, jest prawdziwe. Zdanie, którego głównym funktorem jest alternatywa rozłączna jest prawdziwe wówczas, gdy dokładnie jedno ze zdań, które łączy ów funktor jest prawdziwe. Zaś zdanie, którego głównym funktorem jest dysjunkcja jest prawdziwe, gdy co najwyżej jedno ze zdań, które łączy ów funktor jest prawdziwe. W języku

⁷⁴ H. Zgólkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68; Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy...*, dz. cyt., s. 31.

⁷⁵ *Inny słownik języka polskiego...*, dz. cyt., s. 231.

⁷⁶ *Słownik języka polskiego*, t. I, A–Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1178.

⁷⁷ W pewnych przypadkach wyraz „czy” może także wyrażać koniunkcję: „...czy jest spójnikiem – czasem równoważnym spójnikowi i, a czasem lub...”. M. Bańko, za: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/czy%20sp%C3%B3jnik.html> (dostęp 06.02.2017). Przykład: „Tak było według prokuratury ze Stoczną Szczecińską, Stoczną w Gdyni czy z pochylniami Stoczni Gdańskiej”. *Polityka*, 06.05.2004 za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/czy-z;1122,2;27974.html> (dostęp 06.02.2017).

naturalnym także definiuje się trzy rodzaje alternatyw, ale nie czyni się tego w sposób jednoznaczny, o czym świadczyć może choćby mieszanie definicji alternatywy rozłącznej z dysjunkcją⁷⁸.

Powróć teraz do postawionego przeze mnie pytania o możliwość użycia spójnika „czy” jako odpowiednika, któregoś z funkcyj logicznych. Wiemy już, że jest on spójnikiem wyrażającym alternatywę. W opisie podanym przez Zofię Kurzową i Halinę Zgółkową, a dotyczącym tego spójnika przeczytamy, że wskazuje on, że trzeba wybrać coś jednego. Taka charakterystyka odpowiada alternatywie rozłącznej.

Przyjrzyć się teraz wybranym przykładom proponowanym przez słowniki, które ilustrują użycie interesującego mnie „czy”.

„Przyjdę za dzień czy dwa”⁷⁹.

„Był smutny czy też znudzony”⁸⁰.

„Zasnął czy udawał, że śpi”⁸¹.

„Miał ochotę uciec czy tylko na chwilę się schować”⁸².

„Zadumał się czy też bezmyślnie patrzył w okno”⁸³.

„Był smutny czy chory”⁸⁴.

„Drzemał czy udawał, że drzemie”⁸⁵. („Czy drzemał, czy udawał, że drzemie”⁸⁶.)

⁷⁸ Więcej na ten temat w: E. Magner: *Skonsultuj się z lekarzem lub farmaceutą, czyli kilka słów o spójniku alternatywy w języku naturalnym i w ekstensjonalnej logice*, w: *Kształcenie pedagogów w szkole wyższej. Teoria i praktyka*, red. R. Stępień. Pułtusk 2015, s. 313–325.

⁷⁹ B. Dunaj: *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, A–N*, dz. cyt., s. 245.

⁸⁰ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, dz. cyt., s. 106; ten sam przykład, ale z inną interpunkcją – „Był smutny, czy też znudzony” – znajdziemy w: *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

⁸¹ H. Zgółkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s. 68.

⁸² Tamże.

⁸³ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, *czy-doduszać*, red. H. Zgółkowa, dz. cyt., s. 64.

⁸⁴ Z. Kurzowa: *Ilustrowany słownik podstawowy...*, dz. cyt., s. 31.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ *Słownik języka polskiego PWN, A–K*, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 326; *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, A–K, red. M. Szymczak, dz. cyt., s. 349.

„Szedł z kijem czy laską w dłoni”⁸⁷.

„Spał, czy też udawał, że śpi”⁸⁸.

„Wyglądała na niewyspaną czy zmęczoną”⁸⁹.

„Przyszło ich piętnastu czy dwudziestu”⁹⁰.

„I bez jego namowy byłbym tutaj dziś czy jutro trafił”⁹¹.

„Wtuliwszy się w kąt wozu, drzemał czy udawał, że drzemie”⁹².

„Znać było, że przychodzi z musu, że mu to wcale nie na rękę, że duszą czy nerwami znajduje się właściwie jeszcze gdzie indziej”⁹³.

„Pisał piórem czy długopisem”⁹⁴.

„Byłeś we Włoszech czy w Hiszpanii”⁹⁵.

„Chyba sprzedawał auto czy działkę”⁹⁶.

W powyższych przykładach mamy do czynienia z „czy” będącym alternatywą rozłączną. Dla uwyrażnienia tego spostrzeżenia zastąpię wyraz „czy”, w niektórych przykładach, przez „albo... albo...”, czyli spójnik z języka polskiego o najbardziej wyłączającym charakterze.

„Przyjdę za dzień czy dwa”⁹⁷. *Albo przyjdę za dzień, albo za dwa.*

„Był smutny czy też znudzony”⁹⁸. *Albo był smutny, albo znudzony.*

„Zasnął czy udawał, że śpi”⁹⁹. *Albo zasnął, albo udawał, że śpi.*

⁸⁷ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

⁸⁸ *Słownik języka polskiego PWN*, opr. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, dz. cyt., s. 119; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; Ten sam przykład, ale z inną interpunkcją: „Spał czy też udawał że śpi”, znajdziemy w: *Nowy słownik języka polskiego PWN*, red. E. Sobol, dz. cyt., s. 113.

⁸⁹ *Inny słownik języka polskiego..., A-Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże.

⁹² *Słownik języka polskiego*, t. I, A-Ć, red. W. Doroszewski, dz. cyt., s. 1178.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I, a-ówdzie, red. B. Dunaj, dz. cyt., s. 149.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ B. Dunaj: *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, A-N*, dz. cyt., s. 245.

⁹⁸ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, dz. cyt., s. 106.

⁹⁹ H. Zgólkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, dz. cyt., s.

„Zadumał się czy też bezmyślnie patrzył w okno”¹⁰⁰. *Albo zadumał się, albo bezmyślnie patrzył a okno.*

„Szedł z kijem czy laską w dłoni”¹⁰¹. *Albo szedł z kijem, albo z laską w dłoni.*

„Przyszło ich piętnastu czy dwudziestu”¹⁰². *Albo przyszło ich piętnastu, albo dwudziestu.*

„Pisał piórem czy długopisem”¹⁰³. *Albo pisał piórem, albo długopisem.*

„Byłeś we Włoszech czy w Hiszpanii”¹⁰⁴. *Albo byłeś we Włoszech, albo w Hiszpanii.*

Ani z wyrazem „czy”, ani z „albo... albo...”, nie jest związane dodatkowe znaczenie, dlatego zastąpienie w powyższych przykładach „czy” przez „albo... albo...” nie miało znaczącego wpływu na znaczenie całego wyrażenia. Został tylko uwyraźniony rozłączny charakter wyrazu „czy”.

Przejdę teraz do przykładów zaczerpniętych ze źródeł innych niż słowniki. Zaprezentuję te przykłady w dwóch grupach: pierwsza, w której mamy do czynienia z „czy” jako alternatywą rozłączną; druga, w której „czy” jest raczej odpowiednikiem alternatywy zwykłej.

„Jak się zdaje, był to rodzaj listu czy wezwania”¹⁰⁵.

„...jak budowali willę na Saskiej Kępie czy gdzieś tam koło stadionu, mieszkał tam chyba z miesiąc, bo firma wynajęła, żeby na gołej podłodze nie spali”¹⁰⁶.

„Idzie czy nie, ale dzień dobry można powiedzieć rzekła babka, zawsze wrażliwa na towarzyską grzeczność”¹⁰⁷.

68.

¹⁰⁰ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, *czy-doduszać*, red. H. Zgólkowa, dz. cyt., s. 64.

¹⁰¹ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

¹⁰² *Inny słownik języka polskiego PWN, A-Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

¹⁰³ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I, *a-ówdzie*, red. B. Dunaj, dz. cyt., s. 149.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ T. Breza: *Urząd*. 1984, za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/czy;72,1;45362.html> (dostęp 14.11.2016).

¹⁰⁶ M. Olszewski: *Chwalcie łąki umajone*. Wołowiec 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/89/> (dostęp 21.10.2016).

¹⁰⁷ I. Jurgielewiczowa: *Ten obcy*. Warszawa 1990, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/339/> (dostęp 21.10.2016).

„Miałem wtedy piętnaście czy szesnaście lat”¹⁰⁸.

„Kiedyś była tam taka fabryczka czy manufaktura”¹⁰⁹.

„Nasze dusze nie poddają się wpływowi czasu; pozostają niezmiennie, gdy mamy lat pięć, dwadzieścia, sześćdziesiąt czy sto”¹¹⁰.

„Agnieszka zabiera się do wypychania poduszek czy montowania wieszaków pluszakom”¹¹¹.

„Weiska pan połówkę czy ćwiartkę cytryny...”¹¹².

„Chyba że ktoś ma imieniny czy inną uroczystość...”¹¹³.

„Może zrobię kiedyś zawody i niech każdy pokaże, umie czy nie umie”¹¹⁴.

Druga grupa przykładów, gdzie nie można już tak jednoznacznie określić „czy” jako alternatywy rozłącznej.

„Bardzo często, kiedy byłem wściekły i napięty, wypijałem na rozluźnienie piwko czy setkę”¹¹⁵.

„Z szacunkiem wygłasza je spiker telewizyjny czy radiowy”¹¹⁶.

„Mieszali się oni mianowicie między pasażerów, aby na pełnym morzu niespodziewanie wtargnąć na mostek kapitański i z bronią w ręku zmusić załogę do zawinięcia do zacisznej zatoki, gdzie systematycznie i precyzyjnie dokonano rabunku pasażerów czy nawet brano zakładników, mających odzyskać wolność po złożeniu przez rodziny wysokiego okupu”¹¹⁷.

¹⁰⁸ J. Grzegorzcyk: *Chaszcze*. Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/618/> (dostęp 21.10.2016).

¹⁰⁹ J. Grzegorzcyk: *Chaszcze*. Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/720/> (dostęp 21.10.2016).

¹¹⁰ S. Raduńska: *Kartki z białego zeszytu*. Warszawa 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/837/> (dostęp 21.10.2016).

¹¹¹ D. Banek: *Samo życie*. odcinek 241, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/4/> (dostęp 20.10.2016).

¹¹² W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/863/> (dostęp 21.10.2016).

¹¹³ W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/955/> (dostęp 21.10.2016).

¹¹⁴ W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/963/> (dostęp 21.10.2016).

¹¹⁵ W. Kamecki, A. Dodziuk: *Wyjść z matni: proste rozmowy o zgubnym nałogu*. 1994, za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/czy;118,1;45438.html> (dostęp 14.11.2016).

¹¹⁶ T. Bojarska: *Świtanie, przemijanie*. 1996, za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/czy;69,1;46964.html> (dostęp 14.11.2016).

¹¹⁷ L. Wolanowski: *Upał i gorączka*. 1996, za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/czy;666,1;9879.html> (dostęp: 15.11.2016).

„Masz wydatek w pralni chemicznej czy ekologicznej”¹¹⁸.

„Takimi imionami piętnował zawsze dzieci pochodzące z niepewnych czy też niebłogosławionych związków”¹¹⁹.

„Wyciągała go na spacer do parku, kilka razy do teatru, czy kina, ale podobnie jak on była raczej domatorką”¹²⁰.

„Kiedyś, tak myślę, zasypią ich sprzęty, wejście zatarasują monitory czy połamane imitacje rapierów, a oni sami wyparują i powrócą do tego, za czym od początku tęsknili”¹²¹.

„...kontemplacja gołych pól przynosi ulgę, mimo że nie zdobią ich już pijackie loty czajek czy idiotyczne trele wygłaszane przez ptasi drobiazg”¹²².

„Wiem, że jestem na obserwacji i wszystko, co mówię czy piszę, przekażecie dalej, wyżej”¹²³.

„Amerykanie kręcili z niedowierzaniem głowami, gdy opowiadał o liczbie morderstw popełnianych z użyciem siekiery, łopaty czy wideł”¹²⁴.

„Podobnie dzieje się w każdej szkole czy jednostce wojskowej, gdy zdarzy się coś strasznego”¹²⁵.

„Chwalił się, że starzy mają kasy jak lodu, prowadzą duży zakład pogrzebowy czy nawet jakąś sieciówkę dla umarłaków”¹²⁶.

„Nie było na nim żadnych rodzinnych pamiątek, maskotek czy sztucznych kwiatów, którymi policjantki zwykły oznaczać swój teren”¹²⁷.

---

¹¹⁸ M. Czubaj: *21:37*. Warszawa 2010, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/448/> (dostęp 21.10.2016).

¹¹⁹ J. Iwaszkiewicz: *Brzezina i inne opowiadania. Kościół w Skaryszewie*, Warszawa 2006, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/18/> (dostęp 20.10.2016).

¹²⁰ A. Barczyński: *Ślepy los*. 1999, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/24/> (dostęp 20.10.2016).

¹²¹ M. Olszewski: *Chwalcie łąki umajone*. Wołowiec 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/77/> (dostęp 21.10.2016).

¹²² M. Olszewski: *Chwalcie łąki umajone*. Wołowiec 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/107/> (dostęp 21.10.2016).

¹²³ M. Gretkowska: *Namiętnik*. Warszawa 1997, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/421/> (dostęp 21.10.2016).

¹²⁴ M. Czubaj: *21:37*. Warszawa 2010, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/428/> (dostęp 21.10.2016).

¹²⁵ M. Czubaj: *21:37*. Warszawa 2010, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/476/> (dostęp 21.10.2016).

¹²⁶ M. Czubaj: *21:37*. Warszawa 2010, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/488/> (dostęp 21.10.2016).

¹²⁷ M. Czubaj: *21:37*. Warszawa 2010, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/508/> (dostęp

„Pewnie rozpoznałbym wróbla, gołębia czy sowę”¹²⁸.

„Możesz być hydraulikiem, prawnikiem, biznesmenem czy księdzem”¹²⁹.

„Czasem sobie zupy fasolowej ugotuję czy fasolki po bretońsku, ale to raz na jakiś czas”¹³⁰.

„...pewnie żarówki się przepaliły czy może przewód się przerwał”¹³¹.

„Musi mieć znajomego czy znajomą na pocztce”¹³².

W przykładach, w których spójnik „czy” jest jednoznacznym odpowiednikiem alternatywy rozłącznej, można zastąpić go przez „albo... albo...”. Uczynię tak dla kilku przykładów.

„Miałem wtedy piętnaście czy szesnaście lat”¹³³. *Albo miałem piętnaście, albo szesnaście lat.*

„Kiedyś była tam taka fabryczka czy manufaktura”¹³⁴. *Kiedyś była tam albo (taka) fabryczka, albo manufaktura.*

„Wciska pan połówkę czy ćwiartkę cytryny...”¹³⁵. *Wciska pan albo połówkę, albo ćwiartkę cytryny.*

Zaś w przykładach, gdzie tej jednoznaczności brak, zastąpienie „czy” przez „albo... albo...”, może wpłynąć na zmianę znaczenia danego wyrażenia, jak dzieje się choćby w poniższych zdaniach.

„Pewnie rozpoznałbym wróbla, gołębia czy sowę”¹³⁶. *Pewnie rozpoznałbym*

21.10.2016).

¹²⁸ J. Grzegorzcyk: *Chaszczce*. Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/541/> (dostęp 21.10.2016).

¹²⁹ J. Grzegorzcyk: *Chaszczce*. Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/735/> (dostęp 21.10.2016).

¹³⁰ W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/851/> (dostęp 21.10.2016).

¹³¹ W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/876/> (dostęp 21.10.2016).

¹³² W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/882/> (dostęp 21.10.2016).

¹³³ J. Grzegorzcyk: *Chaszczce*. Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/618/> (dostęp 21.10.2016).

¹³⁴ J. Grzegorzcyk: *Chaszczce*. Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/720/> (dostęp 21.10.2016).

¹³⁵ W. Myśliwski: *Traktat o huskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/863/> (dostęp 21.10.2016).

¹³⁶ J. Grzegorzcyk: *Chaszczce*, Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/541/> (dostęp 21.10.2016).

albo wróbla, albo gołębia, albo sowę. W zdaniu pierwotnym rozpoznaniu mogły ulec trzy rodzaje ptaków, zaś w zdaniu z „albo” tylko jeden.

„Możesz być hydraulikiem, prawnikiem, biznesmenem czy księdzem”¹³⁷. *Możesz być albo hydraulikiem, albo prawnikiem, albo biznesmenem, albo księdzem.* W zdaniu po przekształceniu mamy wybór tylko jednego z czterech proponowanych zawodów, zaś w zdaniu pierwotnym, jest mowa o tym, że można mieć przynajmniej jeden z nich.

„Musi mieć znajomego czy znajomą na pocztce”¹³⁸. *Musi mieć albo znajomego, albo znajomą na pocztce.* Zdanie po przekształceniu zacieśnia wybór tylko do jednej osoby.

Z powyższej analizy widać, że spójnik „czy” może być zarówno odpowiednikiem funktora alternatywy rozłącznej jak i zwykłej.

Przyjrzyć się jeszcze na koniec ważnej właściwości, którą mają wszystkie trzy rodzaje alternatywy w logice, a mianowicie komutatywności. W poniższych przykładach zdania przekształcone komutatywnie dodatkowo opatrzone zostały gwiazdką.

1. „Szedł z kijem czy laską w dłoni”¹³⁹.

1*. Szedł z laską czy z kijem w dłoni.

2. „Spał, czy też udawał, że śpi”¹⁴⁰.

2*. Udawał, że śpi, czy też spał.

3. „Wyglądała na niewyspaną czy zmęczoną”¹⁴¹.

3*. Wyglądała na zmęczoną czy niewyspaną.

4. „Przyszło ich piętnastu czy dwudziestu”¹⁴².

4*. Przyszło ich dwudziestu czy piętnastu.

5. „...kontemplacja gołych pól przynosi ulgę, mimo że nie zdobią ich już pijackie loty czajek czy idiotyczne trele wygłaszane przez ptasi dro-

¹³⁷ J. Grzegorzcyk: *Chaszcze*, Kraków 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/735/> (dostęp 21.10.2016).

¹³⁸ W. Myśliwski: *Traktat o tuskaniu fasoli*. Kraków 2007, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/882/> (dostęp 21.10.2016).

¹³⁹ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 128; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 1999, s. 128; *Mały słownik języka polskiego*, dz. cyt., s. 114.

¹⁴⁰ *Słownik języka polskiego PWN*, opr. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, dz. cyt., s. 119.

¹⁴¹ *Inny słownik języka polskiego PWN, A-Ó*, red. M. Bańko, dz. cyt., s. 231.

¹⁴² Tamże.

biażg”¹⁴³.

5*...kontemplacja gołych pól przynosi ulgę, mimo że nie zdołają ich już idiotyczne trele wygłaszane przez ptasi drobiażg czy pijackie loty czajek.

6. „Wiem, że jestem na obserwacji i wszystko, co mówię czy piszę, przekażecie dalej, wyżej”¹⁴⁴.

6*. Wiem, że jestem na obserwacji i wszystko, co piszę czy mówię, przekażecie dalej, wyżej.

7. „Agnieszka zabiera się do wypychania poduszek czy montowania wieszaków pluszakom”¹⁴⁵.

7*. Agnieszka zabiera się do montowania wieszaków pluszakom czy wypychania poduszek.

Choć ze słowem „czy” nie jest związane dodatkowe znaczenie, to jednak w języku naturalnym panuje pewien porządek dotyczący kolejności wypowiedzianych zdań, który nie pozostaje obojętny dla danego wyrażenia. To, co pierwsze, wydaje się ważniejsze, bardziej prawdopodobne, lepsze czy po prostu pokazujące pewną zależność czasową typu: wpierw to, a potem tamto. Dlatego jest tu problem z zupełnie neutralnym dla znaczenia danego wyrażenia przekształceniem komutatywnym.

Podsumowanie. Słowo „czy” jest używane w języku polskim dosyć często, stąd wielość przeróżnych przykładów z jego użyciem. Nie ma też problemu ze znalezieniem tego słowa w słownikach. Opisuje się „czy” najczęściej jako partykułę i spójnik i to w dodatku nie w jednym znaczeniu. Wyróżnia się też sporo frazeologizmów związanych z tym słowem. Z całej tej różnorodności wybrałam takie „czy”, które mogłoby się nadać jako odpowiednik któregoś z funkcyj w logice. Pokazałam, że jest to odpowiednik zarówno alternatywy rozłącznej, jak i zwykłej.

¹⁴³ M. Olszewski: *Chwalcie łąki umajone*. Wołowiec 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/107/> (dostęp 21.10.2016).

¹⁴⁴ M. Gretkowska: *Namiętnik*. Warszawa 1997, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/421/> (dostęp 21.10.2016).

¹⁴⁵ D. Banek: *Samo życie*. odcinek 241, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/4/> (dostęp 20.10.2016).

Summary

In Polish, the word „czy” is most frequently viewed as an interrogative particle (it has a similar function to the English word “whether” but only in indirect questions) as well as a connective (equivalent to “or” in English).

I’m interested in the connective function of the word „czy”. In my article I look for an answer to the question whether the word „czy” viewed as a connective can be an equivalent to one of the functors in logic (if so, to which one?).

Key words: connective, the “czy” connective, exclusive disjunction, non-exclusive disjunction.

